

ABSOLUTNÍ POJETÍ ABSOLUTNOSTI PRÁVA JEDNOTLIVCE NEBÝT MUČEN ČI PODROBEN ŠPATNÉMU ZACHÁZENÍ DLE ESLP

LUCIE NECHVÁTALOVÁ

Právnická fakulta/Masarykova univerzita (Katedra mezinárodního a evropského práva), Česká republika

Abstract in original language

Předkládaný článek se zabývá právem nebýt podroben jakémukoliv špatnému zacházení ze strany veřejných činitelů při výslechu, které je zakázáno ustanovením čl. 3 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv. Konkrétně je pozornost věnována zejména nedávným rozsudkům 5. senátu a Velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ve věci Gäfgen proti Německu. Ty jsou důležité především z hlediska možnosti ztráty statusu oběti, ale také možného obcházení absolutnosti zákazu mučení.

Key words in original language

Čl. 3; Evropská úmluva o ochraně lidských práv; právo nebýt mučen; nelidské zacházení; ponižující zacházení; absolutní charakter; Gäfgen proti Německu; status oběti.

Abstract

The submitted paper is about the right not to be subjected to any ill-treatment caused by state agents during interrogations prohibited by Art. 3 of European Convention on Human Rights. In particular the attention is paid especially to recent judgments of 5th section and the Grand Chamber of the European Court of Human Rights in case Gäfgen vs. Germany. These judgments are important for possibility of losing the victim status but also possible evading of absolute character of prohibition of torture.

Key words

Art. 3, European Convention on Human Rights; right not to be torture; inhuman treatment; degrading treatment; absolute character; Gäfgen vs. Germany; victim status.

1. ZÁKAZ MUČENÍ V KONTEXTU EVROPSKÉM

Právo jednotlivce nebýt mučen či podroben nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu¹, jehož účelem je *ochrana lidské důstojnosti a fyzické a duševní integrity jednotlivce*, je obsaženo a jeho dodržování zaručeno článkem 3 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“).² Jak bývá zdůrazňováno v každém rozsudku Evropského soudu pro lidská práva (dále jen „ESLP“), vykladače Úmluvy a soudního orgánu Rady Evropy, ve kterém je rozhodováno o (ne)porušení uvedeného ustanovení, norma vyjadřuje *jednu ze základních hodnot demokratické společnosti*.³

Vedle zdůrazňování důležitosti obsahu, který norma nese, bývá ESLP vyzdvihován *absolutní charakter* práva nebýt podroben zacházení, které není v souladu s čl. 3 Úmluvy⁴. Znamená to tedy, že právo nesmí být smluvní státem Úmluvy nikdy omezeno a jeho porušení nemůže být za žádných okolností ospravedlněno, a to ani v době války⁵, ani ve výjimečných případech, kdy je ohrožen život národa např. v důsledku teroristických akcí⁶, či kdy je ohrožen život jednotlivce⁷.

¹ I když se jedná v souvislosti s judikaturou ESLP o zjednodušení, tedy tomu odpovídající zneřetnění, autorka bude zacházení, které porušuje čl. 3 Úmluvy, souhrnně označovat za špatné zacházení. Pokud bude nutno zdůraznit jednu z kategorií spadající pod čl. 3 Úmluvy (ponižující zacházení, nelidské zacházení, mučení), bude tak explicitně učiněno.

² Čl. 3 Úmluvy: „Nikdo nesmí být mučen nebo podrobován nelidskému či ponižujícímu zacházení anebo trestu.“

³ Tak např. rozsudek ESLP ze dne 20. 7. 2010, *A. proti Nizozemí*, č. stíž. 4900/06, § 143; rozsudek ESLP ze dne 29. 2. 2008, *Balcik a ost. proti Turecku*, č. stíž. 25/02, § 28; rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2006, *Jalloh proti Německu*, č. stíž. 54810/00, § 99.

⁴ Právo nebýt mučen (zákaz mučení) jako absolutní norma, od které není možno se za žádných okolností odchýlit, není pouze pojetím Úmluvy, která tak zavazuje své smluvní strany, ale je bráno jako součást *ius cogens* obecného mezinárodního práva, tzn. nelze, aby zákaz mučení státy mezi sebou smluvně vyloučily či omezily, a pokud se tak mezi smluvními stranami stane, je toto ustanovení absolutně neplatné, viz GAETA, P. *May Necessity Be Available As a Defence for Torture in the Interrogation of Suspected Terrorists?* *Journal of International Criminal Justice*, 2004, vol. 2, no. 3, s. 787. K *ius cogens* pak MALENOVSKÝ, J. *Mezinárodní právo veřejné: jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 227-234, případně čl. 53 Vídeňské úmluvy o smluvním právu z roku 1969.

⁵ Čl. 15 odst. 2 Úmluvy.

⁶ Rozsudek ESLP ze dne 28. 7. 1999, *Selmouni proti Francii*, č. stíž. 25803/94, § 95.

⁷ Rozsudek ESLP ze dne 1. 6. 2010, *Gäfgen proti Německu*, č. stíž. 22978/05, § 107.

Ne každé zacházení veřejných činitelů, které by se mohlo zdát neadekvátní, spadá pod zakázané ustanovením čl. 3 Úmluvy. Podmínku, na základě které se posuzuje, zda je konkrétní jednání možno považovat za zakázané ustanovením čl. 3 Úmluvy, bychom mohli nalézt v judikatuře ESLP. Ta je zde definována jako dosažení určitého minimálního stupně závažnosti. K tomu, aby bylo určitým zacházením dosaženo minimálního stupně závažnosti, je potřeba dle výkladu soudu zvážit *všechny relevantní okolnosti konkrétního případu*, tedy dobu trvání špatného zacházení, psychické a fyzické následky zacházení, někdy i pohlaví, věk, zdravotní stav oběti.⁸

V judikatuře soudu máme dále možnost nalézt i kritéria či znaky, dle kterých je možno konkrétní špatné zacházení subsumovat pod jednotlivé kategorie v Úmluvě uvedené, tedy pod ponižující zacházení, nelidské zacházení nebo mučení. V případě *ponižujícího zacházení* klade ESLP důraz na emocionální ublížení či ublížení na důstojnosti, posuzuje tedy, zda zacházení vyvolává pocity strachu, úzkosti a méněcennosti, pokoření a ponížení, zda vede ke zlomení fyzické či psychické odolnosti jednotlivce.⁹ V případě *nelidského zacházení* ESLP zkoumá především „fyzickou bolest“ a při posuzování je pro něj důležité, zda bylo jednání předem promyšlené, zda trvalo delší dobu, či zda bylo fyzické a psychické utrpení intenzivní. Obecně je nelidské zacházení považováno za méně násilné než mučení.¹⁰ V případě *mučení* jde o zacházení speciálně stigmatizované, přičemž se musí jednat konkrétně o úmyslné nelidské zacházení vyvolávající velmi závažné a kruté utrpení.¹¹

Za 50 let existence ESLP lze vypožorovat určitý vývoj a posun jeho judikatury. Zdůvodnění můžeme nalézt v pojetí Úmluvy jako tzv. „*živoucího nástroje*“¹², tedy nástroje, který je nutno interpretovat ve světle současných podmínek. V souvislosti s čl. 3 Úmluvy pak dochází k posunu směrem ke *zvyšování standardů*, a tím i nároků na státy při zacházení s osobami v jejich jurisdikci, stejně jako dochází k posunům při podřazování špatného zacházení pod jednotlivé kategorie čl. 3 Úmluvy.

Je nepřehlédnutelným faktem, že díky tomu, že čl. 3 (který je 2. nejkratším ustanovením Úmluvy) je vyjádřen stručně a výstižně, ale v zásadě obecně,

⁸ HARRIS, D., O'BOYLE, M., WARBRICK C. *Law of the European Convention on Human Rights*. New York: Oxford University Press, 2009, s. 70, či z judikatury např. rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2006, *Jalloh proti Německu*, č. stíž. 54810/00, § 67.

⁹ JANIS, M. W.; KAY, R. S.; BRADLEY, A. W. *European human rights law: text and materials*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 181.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž, s. 191.

¹² Rozsudek ESLP ze dne 28. 7. 1999, *Selmouni proti Francii*, č. stíž. 25803/94, § 101.

lze vypozerovat z judikatury, že jsou pod něj subsumovatelné velmi *různorodé případy*. V důsledku toho tak musí smluvní státy Úmluvy dodržovat standardy vyplývající z čl. 3 Úmluvy např. při zacházení s žadateli o azyl, s vězni, s pacienty ve zdravotnických zařízeních i při výslechu, což je oblast, na kterou bude tento příspěvek dále zaměřen.

2. POLICEJNÍ NÁSILÍ PŘI VÝSLECHU

Shora teoreticky uvedené ustanovení o zákazu špatného zacházení prakticky znamená, že ať už je domnělý status vyslýchaného jakýkoliv (tedy ať už je onen člověk považován za teroristu, či únosce dítěte, či jiného pro společnost nebezpečného jedince), osoba, která v daném případě zastupuje smluvní stát Úmluvy, musí jednat v souladu s čl. 3 Úmluvy. Zacházení s vyslýchaným tedy nesmí za žádných okolností přesáhnout minimální stupeň závažnosti a vyslýchaného tak nesmí nikdy podrobit ponižujícímu, nelidskému zacházení, či mučení, jak jsou definovány ESLP.

Pokud se takového jednání přece jen veřejný činitel dopustí, pak musí mít smluvní stát *efektivní vyšetřovací systém*, který je schopen vést k určení a potrestání viníků.¹³ Od států je např. konkrétně vyžadováno, aby označily zacházení odporující čl. 3 Úmluvy ve svých právních rádech za trestný čin. Pokud by zmiňovaný systém stát neměl, porušil by svou pozitivní povinnost, vyplývající mu z čl. 3 Úmluvy.

3. GÄFGEN PROTI NĚMECKU¹⁴

Jeden z nedávných rozsudků, rozhodovaný jak 5. senátem, tak Velkým senátem ESLP, který se zabýval porušením čl. 3 Úmluvy, byl ve věci Gäfgen proti Německu. Tento případ, který se odehrával v Německu od začátku října 2002, zahájil debatu o povaze výslechových metod tamější policie, vedl k obnovení diskuzí o faktických dopadech absolutního charakteru práva nebýt podroben špatnému zacházení právě na výslechové metody a o podmínkách ztráty statusu oběti v souvislosti s čl. 3.¹⁵

3.1 SKUTKOVÉ OKOLNOSTI

Magnus Gäfgen, německý občan a student práv, byl únoscem dítěte, za které požadoval výkupné. Výkupné, které dostal, však bylo sledováno

¹³ KOLÁČKOVÁ, J. *Právo nebýt mučen* [přednáška]. Lidská práva a soudnictví. Předneseno dne 26. 10. 2009 [citováno 21. 11. 2010], slide č. 9.

¹⁴ Rozsudek ESLP ze dne 30. 6. 2008 (5. senát ESLP) a ze dne 1. 6. 2010 (Velký senát ESLP), *Gäfgen proti Německu*, č. stíž. 22978/05.

¹⁵ JESSBERGER, F. Bad Torture – Good Torture? *Journal of International Criminal Justice*, 2005, No. 3, s. 1062.

německou policií, a tak byl pan Gäfgen, jako podezřelý z únosu dítěte, vyslýchán. Při výslechu mu z důvodu zjištění místa úkrytu dítěte bylo policistou (na příkaz jeho nadřízeného) vyhrožováno použitím mučení, a to osobou, která je na takové zacházení speciálně vycvičena (přičemž bylo stěžovatelem tvrzeno, že policisté použili i fyzické násilí). Na základě této výhrůžky se pan Gäfgen k únosu přiznal a odhalil i místo úkrytu (již mrtvého) dítěte, na které policisty také osobně dovedl (dle stěžovatele opět nedobrovolně).

V souvislosti s procesem pana Gäfgena všechny německé soudy (frankfurtský krajský soud v souvislosti s trestním řízením proti stěžovateli i proti oběma policistům a Spolkový ústavní soud¹⁶) uznaly, že zacházení policistů vůči vyslýchanému bylo v rozporu s čl. 3 Úmluvy. Za dostatečné „odškodnění“ oběti soudy označily jednak nepoužití přiznání a ostatních vynucených prohlášení učiněných stěžovatelem před zahájením soudního procesu, a dále skutečnost, že porušitelé jeho práva byli uznáni vinnými a odsouzeni (k peněžní pokutě s možností upuštění od zaplacení) a taktéž disciplinárně potrestáni (přeloženi do funkcí, ve kterých se nezabývali vyšetřováním trestných činů).

3.2 POSOUZENÍ 5. SENÁTEM ESLP

Pan Gäfgen si u ESLP stěžoval na *porušení* svého práva nebýt podroben špatnému zacházení (čl. 3) ze strany Německa¹⁷. Německo naopak namítalo, že v tomto případě je nutno prohlásit, že pan Gäfgen *ztratil status oběti*¹⁸, a to na základě uznání porušení čl. 3 Úmluvy národními soudy, nepoužití vynucených prohlášení a odhalení a potrestání příslušných policistů.

Soud nejprve vyjádřil, že dle jemu dostupných informací – tedy vyhrožování mučením způsobujícím značnou bolest, a to z důvodu získání požadovaných informací, jež způsobilo oběti duševní utrpení a které bylo policistovi takto jednajícím nařízeno nadřízeným policistou – se jednalo ze strany německých policistů o *nelidské zacházení*, které je porušením čl. 3

¹⁶ Německé soudy odmítly, že by se dalo jednání policistů ospravedlnit nutností ("act of necessity"), protože jejich jednání (tedy vyhrožování mučením při výslechu osobou na to speciálně vycvičenou) narušuje lidskou důstojnost, přičemž její ochrana je na základě Základního zákona a Úmluvy absolutní (viz rozsudek ESLP ze dne 30. 6. 2008, *Gäfgen proti Německu*, č. stíž. 22978/05, § 45).

¹⁷ Je vhodné uvést, že stěžovatel zároveň namítal porušení čl. 6 Úmluvy, tedy práva na spravedlivý proces, což ale nebude dále zohledňováno, protože tento fakt není relevantní vzhledem k zaměření článku.

¹⁸ "Status oběti" je odrazem subsidiarity ESLP k národním soudům. Znamená to, že pokud národní soud porušení práva určité osoby - oběti přizná a porušitele odhalí a potrestá, případně odškodní oběť, není možno, aby se stěžovatel úspěšně dožadoval porušení jeho práva plynoucího z Úmluvy u ESLP.

Úmluvy. Tvrzené fyzické násilí, které mělo být způsobeno stěžovateli během výslechu, nebylo stěžovatelem prokázáno nade vší pochybnost, a proto jej soud nevzal v úvahu. Jako mučení nebylo dané zacházení kvalifikováno z důvodu, že trvalo pouze 10 minut a nezpůsobilo stěžovateli žádné vážné dlouhotrvající následky.

V zápětí však ESLP uznal, že pokud jde o *status oběti*, ten stěžovatel v souvislosti s čl. 3 Úmluvy *ztratil*. Svou argumentaci opřel o fakt, že německé soudy uznaly porušení čl. 3 Úmluvy (což by samo o sobě ke ztrátě nestačilo) a zároveň stěžovateli poskytly odškodnění, které bylo shledáno dostatečným (spočívalo v tom, že viníci byli shledáni vinnými a potrestání a použití „předsoudních“ vynucených prohlášení stěžovatele bylo vyloučeno). Co se týče odškodnění v penězích, které stěžovatel ještě v době řízení u ESLP od Německa nezískal, protože v této otázce stále probíhalo řízení, to nebylo dle ESLP v konkrétním případě potřeba, a to z důvodu dostatečného "nemateriálního" odškodnění vzhledem k okolnostem případu (viz výše).

3.3 POSOUZENÍ VELKÝM SENÁTEM ESLP

Věc posléze přijal k posouzení také Velký senát ESLP, který se zabýval, stejně jako 5. senát jednak otázkou, zda zacházení německých policistů opravdu dosahovalo oné shora zmiňované minimální závažnosti, a tedy porušilo čl. 3 Úmluvy, a dále, zda pan Gäfgen opravdu ztratil status oběti.¹⁹

Při řešení otázky, zda byl porušen čl. 3 Úmluvy, Velký senát shrnul, že policisté jednali *úmyslně, výhrůžka mučením byla promyšleným činem, který měl za cíl získat přiznání a další informace od oběti*. Dále Velký senát uvedl, že si je vědom, že policisté takto jednali z důvodu zachránění života dítěte, ale zároveň zdůraznil, že *povaha čl. 3 je absolutní* a že tedy nelze derogovat povinnosti z čl. 3 Úmluvy vyplývající ani v případě, kdy motivací k danému jednání je možná záchrana dítěte. V důsledku zacházení policistů byl porušen čl. 3 Úmluvy a Velký senát kvalifikoval výhrůžku mučením jako *nelidské zacházení*. Vzhledem k okolnostem tohoto případu naopak nešlo kvalifikovat dané zacházení za mučení, neboť nedosahovalo požadovaného stupně krutosti.

Co se týče *posouzení ztráty statusu oběti*, tak Velký senát zdůraznil, že je především v rukou smluvního státu, aby odškodnil oběti, jejich právo zaručené Úmluvou bylo porušeno. Nicméně k tomu, aby byla práva zaručená Úmluvou efektivně dodržována, má jejich plnění zajišťovat ESLP²⁰ a je tedy nutné, aby v případě odškodnění oběti plnil ESLP svou

¹⁹ Stejně jako v případě před 5. senátem ESLP i zde bylo, jako součást stížnosti pana Gäfgena, namítáno porušení čl. 6 Úmluvy.

²⁰ Čl. 19 Úmluvy.

kontrolní funkci posouzením toho, zda není disproporce mezi závažností jednání a potrestáním.²¹

Obecně je dle soudu důležité, aby stát především *uznal porušení Úmluvy*, což v případě pana Gäfgena bylo vyjádřeno všemi příslušnými soudy. Dále je nutné poskytnout oběti *vhodné a dostatečné odškodnění*, které spočívá v efektivním vyšetření²², čehož bylo dle názoru soudu dosaženo. V případě *potrestání porušitelů*, které spočívalo v uložení symbolické pokuty a v přeřazení na jiný post na základě disciplinárního řízení (přičemž navíc jeden z policistů byl po určité době povýšen), již však Německo dle názoru Velkého senátu svým závazkům, plynoucím mu z čl. 3 Úmluvy, nedostalo. Stát totiž nezajistil dostatečné potrestání viníků - německý soud, u kterého probíhal proces s příslušnými policisty, vzal v úvahu mnoho *polehčujících okolností*, které způsobily snížení trestu až na pouhé udělení pokuty, od jejíhož zaplacení bylo možno upustit. Stejně pochybné bylo následné povýšení jednoho z policistů.

Velký senát vzal v potaz i fakt, že v procesu, ve kterém žádal stěžovatel odškodnění v souvislosti s úřední odpovědností policistů, ještě v době vynesení rozsudku Velkého senátu nebylo meritorně rozhodnuto (tedy po více než 3 letech). V tomto ohledu tak soud vyslovil vážné pochybnosti, co se týká efektivity odškodnění v souvislosti s porušením čl. 3 Úmluvy.

Velký senát ESLP tak na závěr uvedl, že stěžovatel s ohledem na nedostatečné odškodnění státem *neztratil status oběti*, a zároveň shledal, že bylo *porušeno stěžovatelovo právo nebýt podroben nelidskému zacházení vyplývající z čl. 3 Úmluvy*.

4. ZÁVĚR

Protože je autorka dlužna vysvětlení názvu příspěvku, dovolí si jeho význam osvětlit až nyní v závěru, ve světle výše uvedených faktů.

Není pochyb, a ani v případě Gäfgen nebyl nikde tvrzen opak, že čl. 3 Úmluvy, tedy právo nebýt mučen či podroben ponižujícímu či nelidskému zacházení ze strany činitelů obdarovaných státní mocí, je *právem absolutním*. Tedy není možno jakkoliv ospravedlnit jeho derogaci – a to ani v případě, kdy se jedná o zjištění informace k možné záchraně národa, ani k odhalení místa, kde je ukryto unesené dítě. Tato skutečnost plyne jak přímo z Úmluvy, tak z judikatury ESLP.

²¹ Viz rozsudek ESLP ze dne 30. 6. 2008, *Gäfgen proti Německu*, č. stíž. 22978/05, § 123.

²² Efektivní vyšetřování je dle ESLP takové, ve kterém se odráží pohotovost, ochota státu při řešení potrestání viníků ("promptness") a rychlost vyřízení věci ("expedition").

Pokud však stát, který poruší čl. 3 Úmluvy, jeho porušení přizná a potrestá státní činitele – porušitele pouze symbolicky, pak dle autorky dochází k jevu (schválenému i rozsudkem 5. senátu ESLP ve věci Gäfgen proti Německu), který by se dal nazvat *relativním pojetím absolutnosti zmiňovaného ustanovení*. Stát totiž vědom si, že porušil své závazky, toto de iure, formálně napraví - ale symbolicky, a tedy se dá říci, že simuluje dodržení absolutnosti čl. 3, přitom však de facto smysl čl. 3 Úmluvy a jeho absolutnosti obchází. Navíc symbolické tresty nepůsobí preventivně proti případným dalším porušením, což je primární účel stanovení zákazu zacházení porušujícího čl. 3 Úmluvy za trestný čin.

Absolutní pojetí absolutnosti čl. 3 Úmluvy je naopak dle názoru autorky možno shledat v rozsudku Velkého senátu ESLP ve věci Gäfgen proti Německu, když ten posoudil odškodnění oběti materiálně, tedy ne vzal v úvahu pouze splnění určitých formálních kritérií jako uznání porušení práva státem (vyšetření, potrestání porušitelů, nepoužití vynucených prohlášení), ale zhodnotil i způsob potrestání, aby nedošlo právě ke zmiňovanému obcházení smyslu tohoto potrestání, a tedy i smyslu čl. 3 Úmluvy.

Literatura:

- HARRIS, D., O'BOYLE, M., WARBRICK C. *Law of the European Convention on Human Rights*. New York: Oxford University Press, 2009, 902 s, ISBN 9978-0-40-690594-9
- JANIS, M. W., KAY, R. S., BRADLEY, A. W. *European Human Rights Law: Text and Materials*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 957, ISBN 978-0-19-927746-9
- MALENOVSKÝ, J. *Mezinárodní právo veřejné: jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, 551 s, ISBN 978-8-02-104474-6
- GAETA, P. May Necessity Be Available As a Defence for Torture in the Interrogation of Suspected Terrorists? *Journal of International Criminal Justice*, 2004, vol. 2, No. 3, s. 785-794
- JESSBERGER, F. *Bad Torture – Good Torture?* *Journal of International Criminal Justice*, 2005, No. 3, s. 1059-1073

- KOLÁČKOVÁ, J. *Právo nebýt mučen*[přednáška]. Lidská práva a soudnictví. Předneseno dne 26. 10. 2009 [citováno 21. 11. 2010]

Mezinárodní úmluvy:

- Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
- Úmluva OSN proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení a trestání
- Vídeňská úmluva o smluvním právu

Judikatura:

- Rozsudek ESLP ze dne 28. 7. 1999, *Selmouni proti Francii*, č. stíž. 25803/94
- Rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2006, *Jalloh proti Německu*, č. stíž. 54810/00
- Rozsudek ESLP ze dne 29. 2. 2008, *Balcik a ost. proti Turecku*, č. stíž. 25/02
- Rozsudek ESLP ze dne 30. 6. 2008 (5. senát ESLP) a ze dne 1. 6. 2010 (Velký senát ESLP), *Gäfgen proti Německu*, č. stíž. 22978/05
- Rozsudek ESLP ze dne 20. 7. 2010, *A. proti Nizozemí*, č. stíž. 4900/06

Contact – email

lucienechvatalova@centrum.cz